

MORALVIDENSKAB, NORMATIV ETIK OG METAETIK

Sven Erik Nordenbo
Institut for pædagogik
Københavns Universitet

Det er artiklens formål at give en introduktion til de tre måder, man normalt har analyseret de moralske fænomener på – nemlig moralvidenskaben, den normative etik og metaetikken. Artiklen omtaler i tre på hinanden følgende afsnit disse tre områders synsvinkler, arbejdsmetoder og vigtigste teorier. I et sidste afsnit diskuteres nogle centrale problemer om forholdet mellem de tre områder, og det fremhæves, at normative etiske betragtninger altid er fundamentale.

Hvad er moral? – Svaret afhænger af, hvad man spørger om. Ønsker man en forklaring på, hvorfor et bestemt individ eller et bestemt samfund har den moral, som det har? Ønsker man angivelse af, hvad der er god moral? Ønsker man en redegørelse for moralsprogets mening og logik? Ønsker man en retfærdiggørelse af den foreliggende moral? O. s. v. Der er altså ikke noget entydigt svar på spørgsmålet om, hvad moral er. Og det samme gælder spørgsmålet om, hvad man skal forstå ved etik.

Både udtrykket etik og udtrykket moral betyder oprindeligt etymologisk set det samme, nemlig "at gøre det, som man plejer at gøre", "sædvane", "skik og brug", henholdsvis på græsk og latin. Så ud fra ordenes oprindelige mening er der intet grundlag for at skelne mellem moral og etik. Efterhånden ændrer ordene mening, eller rettere en side af deres oprindelige brede mening bliver mere og mere dominerende. Når man i et samfund står over for problemet om, hvorledes man skal gennemføre en ceremoni, f. eks. en religiøs handling, et bryllup, modtage en gæst, er svaret på, hvorledes ceremonien skal gennemføres, at man skal gøre, som "man plejer at gøre", altså – i den oprindelige betydning af udtrykkene – handle i overensstemmelse med moralen eller etikken. "Sædvanen" er blevet til "norm", en regel om, hvad man "bør" gøre, et princip om, hvad der er "god" moral eller etik. Fra at være en beskrivelse af, hvorledes sædvanen er i et samfund, bliver moral og etik til *normative* krav eller forpligtelser. At være "moralisk" eller handle "etisk" betyder nu, at gøre som man "bør" gøre. Et "godt" menneske er et, der følger moralens eller etikkens regler eller principper.

Men krav om, at man bør handle på bestemte måder, har kun betydning, hvis man ikke "af naturen" eller "af vane" handler i overensstemmelse med moralens eller etikkens krav. Etik eller moral som *normativ institution* er kun forståelig, hvis de normative krav ikke følges spontant, men må *kræves* overholdt. Måske simpelthen fordi de er i konkurrence med andre krav som politiske, økonomiske, kunstneriske eller religiøse, som man også føler sig forpligt-

tet overfor. Med andre ord fører etableringen af en normativ etisk eller moralsk institution tanken hen på den forudsætning, at det i et samfund ikke længere er givet, hvad der er "sædvane" eller "skik og brug".

Moral og etik som normative krav eller forpligtelser opstår altså i sammenhænge, hvor "sædvanen" ikke længere er uomtvistelig. Man kan begynde at diskutere, om dét man hidtil har gjort er dét, som man bør gøre, eller om man snarere bør handle på en helt anden måde. Den *moralfilosofiske* eller *etiske* debat kan starte. Dens opgave er at finde svar på, hvad der i sidste instans gør en handling til en moralsk pligt eller moralsk rigtig. Dens opgave er at undersøge, om der kan opstilles moralske eller etiske principper eller handleregler, der kan vejlede med henblik på, hvorledes man bør handle i konkrete situationer. Dens opgaver er at opstille kriterier for, hvornår en person i moralsk henseende er en god person eller hvilke karaktertræk, der bør fremmes, f. eks. gennem opdragelse. Dens opgave er at undersøge, hvad det vil sige, at goder fordeles på en retfærdig måde. Dens opgave er, vil nogle hævde, i sidste instans at undersøge, hvad der er "det gode liv".

Men den opgave kan ikke gennemføres ved at fremsætte erklæringer eller udstede ordrer. For det kan altid anfægtes, om de er rigtige eller velbegrundede. At undersøge, hvad der er den rette moral eller etik, fører altså til undersøgelse af, hvad det egentlige vil sige at begrunde et moralsk princip eller retfærdiggøre en handling. Er det en god grund, at man hidtil har fulgt en bestemt handlemåde? – Næppe, for lige netop i tvivlen herom fødes den normative etik. Er det en begrundelse, at princippet står skrevet i bestemte bøger, f. eks. Biblen, Koranen eller Das Kapital? – Næppe, for det er ikke længere almindeligt accepteret, at disse bøger i nogen væsentlig henseende adskiller sig fra andre bøger, hvor andre principper hævdes. Hævdvunden eller postuleret autoritet anses ikke længere for selvbegrundende. Men er det så en begrundelse, at principperne er "fornuftige" eller kan indses "med fornuften"? – Tilsyneladende giver fornuften forskellige svar, eller – i mere pessimistiske øjeblikke – forekommer den slet ikke at give noget svar. Men kan principperne da aflures ved at studere naturens eller historiens gang? – Det kan være vanskeligt at se, at der overhovedet er principper i naturen eller historien, der fortæller, hvad vi bør gøre. Eller er der tværtimod slet ikke nogen begrundelse for en moral? Findes der slet ikke nogen korrekt eller rigtig moral? – Moralnihilisten vil svare, at sådan forholder det sig, mens moralskepticisten blot vil svare, at vi i hvert fald ikke har nogen erkendelse af det moralske rigtige.

Har moralnihilisten eller moralskepticisten ret, bliver det umiddelbart et problem, hvorledes vi skal opfatte de moralske udtryk. Hvad er deres mening? Står de blot for subjektive forhold eller er de ligefrem meningsløse? Eller har de en helt anden funktion i sproget? Når vi tilsyneladende kan bruge moral-sproget meningsfuldt – hævde, at vi ikke har moralsk ret til at udrydde hvalerne; at race-, kvinde- og børne-undertrykkelse er umoralsk; at det kapitalistiske samfund er uretfærdigt; at et folk har ret til selvbestemmelse, og at en person har ret til arbejde – og ganske ubesværet blive forstået, hvorfor har vi så så vanskeligt ved at angive, hvad vi egentlig taler om, når vi hævder disse påstande? Kan der kort og godt opstilles en meningsteori for moralske udtrykks mening?

Hvad er da moral? – I den her skitserede udviklingshistorie hævdes det, at der gennem historien lægges lag på lag af måder at forstå og forholde sig på til moralen og etikken. Vi må altså i dag konstatere, at de ting og tanker, som kan forbindes med begrebet om moral og etik, og som vi forholdsvis ureflekteret møder i hverdagen, snarere fremtræder som en køkkenmødding end som et velorganiseret system. Køkkenmøddingen må kulegraves, undersøges og systematiseres, hvis vi på en rimelige måde skal kunne beskæftige os med de moralske fænomener.

I den moderne debat om de moralske eller etiske fænomener har der efterhånden udskilt sig tre klart afgrænselige tilgange til studiet af dem. De betegnes sædvanligvis ”moralvidenskab”, ”normativ etik” og ”metaetik”. De tre tilgange er fælles om på den ene eller anden måde at beskæftige sig med de moralske fænomener, men adskiller sig fra hinanden dels ved hvilke dele af dem, de inddrager, dels hvilke metoder, de anvender, og dels ved hvilken type spørgsmål, de ønsker besvaret. I det følgende skal der gives en kortfattet beskrivelse af disse tre tilgange samt berøres nogle af de problemer, der naturligt opstår om forholdet mellem dem.

Moralvidenskab

Som det fremgår, foreligger der en lang række fænomener, som kan kaldes ”moraliske”. Yderligere kan tilføjes følelser som skam, skyld, forargelse, god og dårlig samvittighed. Personlighedstræk som trofasthed, loyalitet, solidaritet, flid og medfølelse. Handlinger som rigtige, forkerte, gode og onde. Udsagn, vurderinger, regler og principper om hvad man bør gøre moralsk set. Regelsystemer og samfundssystemer som retfærdige eller uretfærdige. Alle disse ”moraliske fænomener” kan opfattes under kategorien ”kendsgerninger”. *Moralvidenskaben* er videnskaben om disse moralske fænomener betragtet som kendsgerninger, der kan beskrives og forklares.

Ud fra denne bestemmelse adskiller studiet af de moralske fænomener sig ikke afgørende fra studiet af andre fænomener, som indbyder til behandling ud fra psykologiske, socialpsykologiske, sociologiske, etnografiske eller historiske synsvinkler, altså ud fra bevidsthedsvidenskaberne. I og med etableringen af bevidsthedsvidenskaberne i dette århundrede fremkommer da også moralvidenskabelige beskrivelser og teorier. Nogle ganske få eksempler skal nævnes.

I begyndelsen af 20'erne udfolder Freud sin teori om over-jeget som samvittighedens stemme i os, der er internaliseret i kraft af vor psykoseksuelle udvikling. I begyndelsen af 30'erne beskriver Piaget moralforståelse som kognitive strukturer, der dels modsvarer den almindelige kognitive intelligensudvikling dels løber forud for den tilsvarende udvikling i handlingslivet. I 50'erne videreudvikler Kohlberg Piagets ansats (jfr. min artikel ”Nye tendenser i moralundervisningens didaktik”, *Pædagogik*, 6. årg. nr. 4, (1976), s. 59-86). Behaviorismen beskriver samtidig i hele denne periode moralen som generaliseret adfærdsmønster dirigeret af reforceringsmekanismen, altså ud fra indlæringspsykologiske betragtninger. Kort og godt indgår moralske fænomener som en

integreret del af tidens dominerende og konkurrerende teorier på både det personligheds-, udviklings- og indlæringspsykologiske område.

I socialpsykologien eksperimenteres med "moralske" situationer. Fire eksempler, der alle har opnået en vis udbredelse i kraft af den almindeligt accepterede forargelse over, at mennesker kan være "så blottet for moral", skal nævnes. Asch offentliggjorde i 1952 et modeleksperiment om konformitet, hvori 8 personer skal udtale sig om, hvorvidt de opfatter længden af en linie, som lig eller ulig længden af 3 andre linier – tilsyneladende en perceptionspsykologisk undersøgelse. Men de 7 af de 8 personer er forud instrueret om at foretage en "fejlagtig" længdeidentificering, således at den egentlige fp, der skal udtale sig som den syvende i rækken, sættes under gruppepres. Eksperimentet viste, at ca. en trediedel af fpp fulgte "gruppens" fejlagtige vurdering. Et andet klassisk eksperiment er Milgrams om lydighed over for umoralske ordrer. I et fingeret indlæringseksperiment bad man fp om at optræde som "lærer" og give en "elev" straf for fejlindlæring i form af strømstød af op til dødelig dosis. Ca. 2/3 af alle fpp gjorde dette, når de opfordredes dertil af en autoritativ forsøgsleder. Andre tilsvarende eksperimenter har beskæftiget sig med, hvorfor personer, det tilfældigt overværer mennesker i nød – f.eks. ved overfald – i de fleste tilfælde ikke reagerer med hjælp – man taler om "den passive iagttager"-fænomenet; eller hvilke mekanismer der udløser vandalisme. Et interessant aspekt ved de fleste af disse socialpsykologiske eksperimenter er, at de som regel i det design, hvor ofrets moralske ufuldkommenheder skal afsløres, benytter sig af fremgangsmåder, hvor eksperimentatoren bevidst optræder moralsk uhæderligt. (En lang række af disse psykologiske og socialpsykologiske teorier og eksperimenter findes sammenfattet i R. Brown & R. J. Herrnstein: *Psychology*, London 1975, pp. 287-340).

Også indenfor sociologi, etnografi og historievitenskaben findes et stort antal undersøgelser, der beskriver moralopfattelser og -systemer i forskellige samfund og til forskellige tider og her ofte inddrager opdragelsesmåder og -betingelser, altså bliver til socialisationsteorier. I både Webers og Durkheims sociologi indgår moralregler og -principper som betydningsfulde sociologiske kendsgerninger. I etnografiske beskrivelser er moralsystemet centralt placeret, idet det opfattes som en social kontrolinstans, eller man interesserer sig for de ændringer som et folkeslags moralsystem undergår, når de sociale betingelser ændres radikalt. Turnbulls skildring af Ik-folkets udvikling er her eksemplærisk (jfr. *Bjergfolket*, Købehavn 1976). Skildringer af historiske ændringer er også hyppigt forekommende, som eksempler kan her nævnes den norrøne, islandske, før-kristne moral skildret ud fra litterære kilder (se P. Meulengracht Sørensen: *Norrønt Nid*, Odense 1980), eller Lars Bo Bojesen & Jan Lindhardt's redegørelse for ændringerne i opfattelsen af samvittigheden gennem tiderne (*Samvittigheden*, København 1979). Endelig optræder velkendte moralske karakteregenskaber som selvstændighed, ansvarsfølelse, pålidelighed, flid og omhyggelighed i den uddannelsesøkonomiske kvalifikationsteori, hvor de forklares som kapitalnødvendige dyder hos arbejdskraften. (Se f.eks. M. Masuch: *Uddannelsessektorens politiske økonomi*, Købehavn 1974).

I den egentlige filosofiske diskussion har tre moralvidenskabelige problemstillinger især været opfattet som relevante. For det første teorien om "psyko-

logisk egoisme", d.v.s. den påstand, at mennesket i sidste instans med nødvendighed – som en empirisk kendsgerning – alene motiveres til handling ud fra bevidstheden om, at handlingen blandt alle mulige handlinger er den, der gavner ham selv mest. Vi er "af naturen" nødvendigvis egoister. For det andet teorien om "psykologisk hedonisme", d.v.s. den påstand, at det eneste, mennesker finder er af positiv værdi, er "lyst" som en oplevelig kvalitet, mens "smerte" tilsvarende er den eneste negative værdi. Psykologisk egoisme og hedonisme kan kombineres til en psykologisk teori om mennesket som en egoistisk, lystsøgende automat. Endelig for det tredje teorien om "deskriptiv relativisme", d.v.s. den påstand, at moraludsagn og systemer er relative til tid og sted, og at der ikke eksisterer moralske udsagn, der som sådanne er universelt gyldige (Om forskellige former for relativisme, se min artikel "Neutralitet og relativisme", i Ib Goldbach & Spæt Henriksen (red.): *Pædagogiske perspektiver*, København 1978, s. 68-86).

Moralvidenskabelige undersøgelser er naturligvis relevante og interessante i sig selv, men er det korrekt, som det impliceres af de tre sidste teorier, at de også er moralfilosofisk relevante? Det kan ikke bare hævdes, det må vises.

Normativ etik

I moralvidenskaben opfattes de moralske fænomener som kendsgerninger, der skal beskrives og forklares – eller måske bortforklares. I den normative etik tages de moralske fænomener på ordet, d.v.s. opfattes som normer eller handlingsanvisninger om, hvad man bør gøre eller værdsætte. Den *normative etik* er altså den filosofiske disciplin, der diskuterer, hvilke normer eller dispositioner der er gyldige, rigtige, gode eller værdifulde. I centrum af denne diskussion er traditionelt spørgsmålet om den moralsk rigtige eller forkerte *handling* (man taler om *deontik*, d.v.s. læren om de moralske pligter), mens man tidligere normalt førte den normative debat som en diskussion snarere om moralske "*dyder*" eller "*laster*" (man taler om *aretologi*, d.v.s. læren om de moralske dyder), altså om de rette personlighedsegenskaber eller dispositioner. Forskellen er dog ikke stor. En moralsk god karakteregenskab viser sig som en disposition til at handle moralsk godt eller rigtigt. Derfor kan diskussionen om "dyder" og "laster" oversættes til en diskussion om gode og dårlige, eller rigtige og forkerte moralske handlinger. Aretologien kan diskuteres inden for deontikkens rammer.

I deontikken er det centrale problem, hvilke træk ved en handling, der gør, at handlingen bliver moralsk god. Traditionelt opdeles de fremsatte teorier i to grundforskellige typer, nemlig i *teleologiske* teorier og ikke-teleologiske teorier eller *deontologiske* teorier. En teleologisk teori hævder, at det eneste relevante ved en handling moralsk set er dens fremtidige virkninger. De forskellige typer af teleologiske teorier adskiller sig fra hinanden med hensyn til to aspekter ved disse fremtidige virkninger, nemlig dels *omfanget* af den gruppe personer, der anfægtes af virkningerne, dels den *art* af virkninger, der anses for moralsk relevant. Med hensyn til det første aspekt – omfanget af anfægte-

de personer — er især to muligheder blevet hævdet. Ifølge den *etiske egoisme* (der ikke må forveksles med ”*psykologisk egoisme*”) er det alene en handlings fremtidige virkninger for personen selv, der er relevante, mens *utilitarismen* hævder, at alle en handlings virkninger uden persons anseelse er relevante, undertiden formuleret som den opfattelse, at en handlings moralske *virksomheder for alle mennesker*, ikke bare for personen selv, er relevante. Med hensyn til arten af virkninger hævder de teleologiske teorier, at kun de virkninger, der anfægter mængden af goder eller værdier i verden, er relevante, hvor man ved goder eller værdier kan forstå ting som lykke, rigdom, godt helbred, skønhed, venskab, o.s.v. Den moralske pligt er da, ifølge en teleologisk teori, blandt alle de mulige handlinger at vælge den, hvis samlede fremtidige sum af goder er størst mulig med hensyn til den relevante personkreds. Det ses altså, at en teleologisk teori ud over angivelse af en personkreds også må kunne formulere en teori om, hvad der er et gode eller en værdi, samt angive en metode til at afveje og måle forskellige typer goder i forhold til hinanden. Det mest velkendte eksempel på en teleologisk teori er den hedonistiske utilitarisme (undertiden på dansk kaldet ”nytteetik”) ifølge hvilken den moralsk gode handling er den, der øger mængden af lystoplevelser i fremtiden for alle mennesker mest muligt. Den er første gang formuleret af den engelske filosof Bentham i princippet om ”den størst mulige lykke for det størst mulige antal”. I forskellige værditeoretiske udformninger hører utilitarismen stadig til blandt de hyppigst forsvarede normative teorier. (Utilitarismen og nogle af dens problemer er kortfattet beskrevet i min bog *Moral og samfund*, København 1978, kap. 3).

Over for de teleologiske teorier opstiller man som nævnt en anden type normative teorier, der alene forenes af *ikke* at være teleologiske, d.v.s. hævder, at en handlings moralsk relevante træk *alene* skal søges i handlingens fremtidige (moralsk relevante) virkninger for en bestemt personkreds. Det aspekt ved en handling, som de teleologiske teorier tager hensyn til, kan dog udmærket indgå i en deontologisk teori, men suppleres da med andre aspekter. For mange deontologiske teorier er ikke blot fremtidige men også fortidige forhold af betydning ved bestemmelsen af moralsk relevante træk. Som eksempel kan nævnes, at deontologiske teorier kan hævde, at visse typer handlinger i fortiden, alene i kraft af deres særlige ”natur”, medfører en moralsk pligt. Har man afgivet et løfte, bør det lovede udføres, også selv om handlingen hverken har de bedst mulige fremtidige virkninger eller den person, løftet er afgivet overfor, stadig er i live, hævder en sådan teori for eksempel. Ligeledes bør retfærdigheden ske fyldest og sandheden ikke benægtes, også selv om man ikke derved øger verdens sum af goder, er andre eksempler. Blandt de deontologiske teorier mødes ret ofte teorier, der som nævnt på den ene side accepterer det utilitaristiske princip om at øge summen af goder i verden mest muligt, men samtidig supplerer dette princip med et fordelings- eller retfærdighedsprincip om, hvorledes den frembragte værdimængde bør fordeles. En nutidig, meget diskuteret teori af denne type er fremsat af den amerikanske filosof John Rawls. Den hævder, at de fremtidige goder skal fordeles ligeligt, d.v.s. at et lighedsprincip har prioritet over et utilitaristisk princip, men at man dog under én bestemt betingelse kan acceptere en ulig fordeling af goderne, nemlig hvis den fremtidige fordeling af goderne vil medføre den

størst mulige faktiske forøgelse af den samlede sum af goder for de *ringest* stillede (se *A Theory of Justice*, New York 1971). En anden velkendt deontologisk teori er formuleret med Immanuel Kants "kategoriske imperativ". Kant hævder for det første, at enhver handling, der udføres i en given situation, kan opfattes som en eksemplifikation af en regel eller maksime om, at handlinger af samme type bør udføres i denne type situationer. Derefter hævdes det, at handlereglen eller maksimen skal være logisk mulig og én, som man er villig til at gøre til en almen regel for alle. Vi bør da (d.v.s. imperativet) ubetinget (d.v.s. kategorisk) handle af respekt for handlereglen (d.v.s. moralloven).

Det er den normative etiks opgave at opstille en så logisk sammenhængende og økonomisk formuleret teori om vore moralske pligter eller dyder som muligt. Men selv om det skulle lykkes at formulere én teori, der opfylder disse krav, følger det ikke, at den også er sand eller velbegrundet. Hvad det vil sige, at en normativ teori er *dét*, behandles i "metaetikken".

Metaetik

Gennem hele dette århundrede har den moralfilosofiske diskussion næsten udelukkende været af metaetisk karakter, d.v.s. haft forskellige sider eller aspekter ved etikken, nemlig i betydningen *normativ* etik, til genstand for undersøgelse. Det er værd straks at bemærke, at det betyder at den normative etik må opfattes som den centrale eller logisk primære etiske disciplin. For kun i kraft af de normative etiske fænomeners eksistens er de moralvidenskabelige og metaetiske discipliner mulige.

Den ene begrundelse for at dyrke metaetik er allerede nævnt, nemlig ønsket om at komme til forståelse af, hvad det vil sige at begrunde en normativ etik. Men derudover har der i de sidste par årtier vist sig en anden tilskyndelse fra sprogfilosofien. Moralsproget udgør nemlig i kraft af sin særlige karakter en interessant udfordring for enhver semantisk teori. Hvad skal man forstå ved de moralske udtryk? Hvori består moralsprogets særlige "kraft"? At redegøre herfor må indgå i enhver almen semantik. Men faktisk har det vist sig, at også den oprindelige interesse for begrundelse fører til en beskæftigelse med semantiske eller meningsteoretiske overvejelser. For hvis man mere præcist skal kunne redegøre for, om og hvis ja, da hvordan en normativ etik kan begrundes, forudsætter det en forståelse af, hvorledes moralsproget får mening.

I den hidtidige diskussion er der blevet formuleret en række forskellige metaetiske positioner om moralsprogets mening og moralpåstandes mulige begrundelse. De kan opdeles i to forskellige typer afhængigt af, om de opfatter de moralske udtryk som i sidste instans beskrivende eller *deskriptive* udtryk eller ej. Hvis teorierne hævder, at moralsproget er deskriptivt, betegner man dem også for *cognitive* teorier. Deskriptive udsagn kan opfattes som påstande om en foreliggende virkelighed. Afhængigt af om påstandene er i overensstemmelse med denne virkelighed eller ej, er de sande eller falske. Ud fra opfattelsen af moralsproget som et deskriptivt sprog følger, at også moralske påstande er enten sande eller falske, altså udsagn, der ud fra en metodisk fremgangsmå-

de principielt må kunne bestemmes objektivt. De cognitive teorier er altså alle enige om, at moralpåstande er sande eller falske. Det er i spørgsmålet om, hvad der gør en moralsk påstand sand eller falsk, at de forskellige cognitive teorier adskiller sig fra hinanden. De kan opdeles i to typer, der som regel betegnes *naturalistiske* og *non-naturalistiske* eller *intuitionistiske* teorier.

En naturalistisk teori hævder, at moraludsagn kan oversættes til eller defineres som udsagn om ikke-moralske forhold. En sådan teori kan f. eks. hævde, at når man siger, at en handling H er moralsk rigtig, så betyder det, at H – hvis den udføres – blandt alle de mulige handlinger er den, der faktisk vil medføre den størst mulige sum af lystoplevelse for det størst mulige antal mennesker. Lad os f. eks. betegne denne egenskab ved handling H for L. Altså, at sige at H er moralsk rigtig, er det samme som at sige, at H har egenskaben L. Hermed er der givet et forslag til en meningsteori for moralsproget. Samtidigt gælder det, at hvis den her foreslåede meningsteori accepteres, følger det, at der også principielt er angivet en metode til at afgøre, om en given handling er moralsk rigtig eller ej (altså en metode til at afgøre om påstanden 'H er moralsk rigtig' er sand eller falsk). For vi skal da "blot" undersøge, om det er en empirisk kendsgerning, at H har egenskaben L – at dens udførelse vil medføre den størst mulige sum af lystoplevelse for det størst mulige antal mennesker. Naturalistiske teorier hævder altså, at de moralske udtryk i virkeligheden betegner ikke-moralske, "naturlige" egenskaber. (Af principielle grunde henregner man også teorier, der identificerer moraludtryk med metafysiske egenskaber som "at være befalede af Gud" med til "naturalistiske" teorier – for også her hævder man, at moraludtryk står for ikke-moralske egenskaber).

Men er de naturalistiske teorier overbevisende? Man har hævdet, især fra tilhængerne af non-naturalistiske opfattelser – men også for nogle af non-cognitivisternes side – at *alle* former for naturalistiske teorier er fejlagtige, fordi de begår den "naturalistiske fejltagelse", nemlig at identificere et *bør* med et *er*, altså at sætte lighedstegn mellem et moraludsagn og et deskriptivt udsagn. Men hvorfor er det en fejltagelse? I 1903 fremsatte den engelske filosof G. E. Moore et argument – det "åbne spørgsmåls argument" – der i mange år har været opfattet som dødsstødet for enhver naturalistisk teori (se hans *Principia Ethica*, Cambridge, 1903). Hvis vi som eksempel på en naturalistisk teori tager den ovenfor nævnte om, at "handling H er moralsk rigtig" betyder det samme som "H har egenskaben L", så kan det åbne spørgsmåls argument f. eks. formuleres således: Lad os gå ud fra, at H har egenskaben L. Nu er det imidlertid et meningsfuldt – og åbent – spørgsmål, om H også er moralsk rigtig; altså, da spørgsmålet: "Er H, der er L, også moralsk rigtig?" ikke er identisk med spørgsmålet: "Er H, der er L, også L?" eller spørgsmålet: "Er H, der er moralsk rigtig, også moralsk rigtig?", så viser det, at L (og enhver anden naturalistisk egenskab, som man måtte vælge at lade L stå for) ikke betyder det samme som udtrykket 'moralsk rigtig'. Derfor er det oprindelige spørgsmål "åbent", og derfor begår man en fejl, hvis man er tilhænger af en naturalistisk teori. Dette betyder bl. a., at ethvert forsøg på empirisk – f. eks. ud fra psykologiske undersøgelser – at "afdække", hvilke egenskaber der optræder i forbindelse med moral, aldrig vil kunne føre til en teori, der kan begrunde en normativ etik.

Hvis moraludtrykkene ikke betegner ”naturlige” egenskaber, hvad står de da for? Non-naturalisterne hævder, at de ganske vist betegner egenskaber, men at der er tale om særlige ”ikke-naturlige” egenskaber, der ikke kan opløses yderligere. På samme måde som udtrykket ”gul” betegner en simpel, uanalyabel, ”naturlig” egenskab, som umiddelbart kan ses, på samme måde hævdes det, betegner f.eks. egenskaben ’moralisk rigtig’ en simpel, uanalyabel, ”non-naturlig” egenskab, som umiddelbart kan indses ved hjælp af intuition. Derfor kaldes denne teori også ”intuitionisme”. Det billede, som undertiden bruges for at anskueliggøre denne position er, at den moralske indsigt svarer til den matematiske indsigt. Som vi med fornuften kan indse matematiske sandheder, kan vi tilsvarende med vor intuition indse moralske sandheder. Af denne opfattelse følger det videre, at der egentlig ikke er noget moralsk begrundelsesproblem – for enten indser man de moralske egenskaber eller principper umiddelbart, og så er der ikke behov for begrundelse – eller også indser man dem slet ikke.

Hvad intuitionisterne selv fremhæver som teoriens styrke (ud over at den også efter deres mening svarer til vor umiddelbare erfaring med moralske udsagn), nemlig at den ophæver problemet om at begrunde den normative etik, har deres kritikere netop opfattet som dens svaghed. For tilsyneladende fører ”intuitionen” ikke til de samme sandheder hos alle mennesker – og hvorledes skal det da afgøres, hvad der ”intuitivt” er det rette moralsk set. Intuitionisterne besidder intet middel til at redegøre for dette problem. Dertil kommer, at påstanden om eksistensen af særlige ”non-naturlige” egenskaber rummer ontologiske problemer, d.v.s. problemer med at redegøre for hvad art af natur og eksistens sådanne egenskaber måtte have.

Mange metaetikere har da også hævdet, at hverken naturalisme eller intuitionisme er troværdige opfattelser. Og at den grundlæggende svaghed ligger i disse teories hævde af, at moraludtryk er deskriptive – og det hvad enten talen er om ”naturlige” eller ”ikke-naturlige” egenskaber. Non-cognitivismen eller – som den også betegnes – non-deskriptivismen hævder i stedet, at moralsproget er af en helt anden natur. I spørgsmålet om, hvori denne anden natur består, deler meningene sig. Derved opstår forskellige non-cognitivistiske teorier.

Den mest ekstreme version af non-cognitivismen hævder, at moralske udtryk er en slags spontanreaktion som nysen eller gaben. Den reaktion, som de moralske ”reaktioner” kan identificeres med, er ifølge denne opfattelse følelsesreaktioner. Derfor betegnes denne opfattelse, som blev hævdet af den første generation af logiske positivister i 30’erne, for *emotivismen*. Det kan ikke diskuteres om sådanne følelsesreaktioner er sande eller falske, højst om de er ”ægte” eller ”uægte”. Følgelig er de heller ikke udtryk for nogen erkendelse – heraf samlebetegnelsen ”non-cognitivismen”.

Emotivismen er for ekstrem. Den overser for det første, at vi faktisk diskuterer moralske opfattelser og for det andet, at vi udmærket kan give udtryk for moralske opfattelser, uden at vi føler noget. De mindre ekstreme versioner af non-cognitivismen har på forskellig måde søgt at redegøre herfor, samtidig med at de har bestræbt sig på at fastholde non-cognitivismens styrke – at den betoner den særlige ”kraft” som moraludsagn synes at have til at bevæge os

til handling. Ifølge den amerikanske filosof C. L. Stevenson er vore moraludsagn udtryk for talerens "attitude", samtidig med at de har den funktion at bibringe den samme attitude hos tilhøreren. Stevenson anerkender også, at der er en vis logik i vore moralopfattelser, idet de er knyttet til visse faktuelle forhold. Men i sidste instans er det dog ikke muligt at diskutere vore attituder. Ifølge den engelske filosof R. M. Hare er moraludsagn forskrifter, som det er muligt at universalisere. Denne "præskriptivistiske" opfattelse har ifølge Hare den fordel, at den kan redegøre for den særlige logik, som gælder for vor udveksling af moralske synspunkter. For der kan formuleres kriterier for anvendelse af en forskrift og dermed regler og logik for dens rette brug. Hare har søgt at vise dette ved at vise, hvorledes imperativer (bydemåder) også følger logiske regler, skønt et imperativ ikke kan være sandt eller falsk. Den grundlæggende pointe i Hare's opfattelse er dog, at non-cognitivismen bevares. For de moralske konklusioner kan ikke indeholde andet end det, det allerede indeholdes i præmisserne. D.v.s. at Hare mener at have vist, hvorfor enhver naturalistisk teori må fejle. For her forsøger man at komme til en moralkonklusion ud fra præmisser, der ikke rummer noget moralsk indhold.

I de sidste par årtier har diskussionen i metaetikken været samlet om at formulere en non-cognitivism, der var så "cognitivistisk" som muligt, altså at formulere en metaetik der på den ene side redegør for moralsprogets særlige "kraft", mens den på den anden side tager hensyn til, at moralopfattelser faktisk rummer rationelle elementer.

Til sidst skal kort nævnes et par opfattelser, som kan siges at indtage en mellemposition mellem cognitivism og non-cognitivism. Ifølge disse opfattelser giver moraludsagn en illusion om at beskrive andre forhold end dem, de faktisk beskriver. Ifølge den *autobiografiske* analyse beskriver moraludsagn ikke – som man kunne tro i kraft af deres umiddelbare form – egenskaber ved den genstand, som man tilsyneladende udtaler sig om, nemlig f.eks. en handling eller en personlighedsegenskab, men derimod visse *pro* eller *anti* følelser hos den person, der udtaler sig. At sige at handling H er moralsk rigtig er i virkeligheden at sige, at jeg har en *pro*-følelse eller en disposition til *pro*-følelse over for H. Da en sådan påstand kan være sand eller falsk, må den autobiografiske analyse ikke forveksles med emotivismen. Moraludsagn er udsagn om intra-subjektive forhold, hævdes det.

Ifølge en anden "illusions"-opfattelse, som betegnes den *statistiske* analyse, er moraludsagn i virkeligheden om *pro* og *anti* følelser hos alle eller en bestemt afgrænset gruppe af mennesker. At sige at handling H er moralsk rigtig er ifølge denne opfattelse at sige, at majoriteten af alle mennesker eller af personer i den pågældende gruppe har en *pro*-følelse over for H. Denne opfattelse hævder altså, at moraludsagn er om trans-subjektive forhold.

Som det fremgår er den metaetiske debat stadig hed. Men det er karakteristisk for den, at den næsten udelukkende har været ført i den engelsksprogede litteratur, hvor den analytiske filosofi er dominerende. Dette skyldes naturligvis, at de her rejste problemstillinger kræver en veludviklet sprogfilosofisk sensitivitet, hvad der jo netop er baggrunden for den analytiske metode.

Om forholdet mellem moralvidenskab, normativ etik og metaetik

Det er allerede nævnt, at den normative etik systematisk set er den centrale moralfilosofiske disciplin. For kun i kraft af eksistensen af normative etiske fænomener kan man rejse problemet om deres moralvidenskabelige beskrivelse og forklaring og problemet om deres mulige metaetiske begrundelse og mening. Men eksisterer der andre grundlæggende relationer mellem de tre discipliner? Dette er et vanskeligt spørgsmål, hvoraf kun nogle få aspekter skal nævnes nedenfor.

Under afsnittet om moralvidenskab blev det omtalt, at tre moralvidenskabelige opfattelser, nemlig den "psykologiske egoisme", den "psykologiske hedonisme" og den "deskriptive relativisme" er moralfilosofisk relevante. Hvordan? Man har hævdet, at hvis vi af naturen er egoister, så har det ingen mening at stille et normativt krav om, at vi skal handle til gavn for andre, altså f.eks. være altruister. "Bør implicerer kan", hævdes det, og hvis vi ikke kan, bør vi heller ikke. Altså, hvis denne moralvidenskabelige teori er korrekt, har den konsekvenser for den normative etik. Som det straks ses, er den psykologiske egoisme blot et særtilfælde af en almen deterministisk opfattelse af psykiske fænomener. Hvis det er rigtigt, at enhver deterministisk teori på dette område medfører uoverstigelige vanskeligheder (se herom f.eks. min artikel "Refleksivitet og pædagogisk teori", *Psyke & Logos*, nr. 2, 1982), så vil den psykologiske egoisme også blive offer herfor.

Den psykologiske hedonisme opfattes normalt som svar på et andet problem i den normative etik, nemlig som et svar på hvad der er goder eller værdier i verden. Da mennesker faktisk opfatter lyst og smerte som de eneste positive og negative værdier, så må de også have positiv og negativ værdi. Men det er ingenlunde givet. Vi kunne være ofre for en illusion eller ligge under for vore sanser. Er kun den erkendelse der erhverves som lystoplevelse af værdi, eller er erkendelse – helt uden lystoplevelse – en værdi i sig selv? Det er en mulighed. At vi faktisk føler lyst ved visse ting, gør dem ikke umiddelbart til de eneste eksisterende værdier.

Endelig er den deskriptive relativisme blevet opfattet som et argument for, at der ikke eksisterer almenlydige moralske principper, d.v.s. som relevant for den metaetiske diskussion om moraludsagns mulige begrundelse. Da der faktisk ikke findes enighed om moralske principper, kan der ikke findes enighed om moralske principper, hævdes det. Det er naturligvis en fejlslutning, der ville svare til at sige, at da der findes forskellige opfattelser af jordens udvikling, f.eks. den jødiske skabelsesretning, den græske mytologi, den norrøne beskrivelse i den ældre Edda, "Christian Science" og den moderne naturvidenskabs beskrivelse, så findes der ingen korrekt opfattelse heraf. Denne problemstilling peger imidlertid på et interessant alment forhold. Hvis vi forud for en moralvidenskabelig undersøgelse først må afgøre, hvad der overhovedet bør opfattes som et moralsk fænomen – for at undgå "støj" i vor undersøgelse – så følger heraf, at moralvidenskabelige teorier nødvendigvis forudsætter bestemte *normative etiske* opfattelser, altså at man i en vis forstand må forudsætte, hvad man vil undersøge. M. a. o. rummer enhver moralvidenskab ekspli-

cit eller implicit – det sidste er som regel tilfældet – en normativ etik. Dette forhold forklarer formentlig den Kohlberg'ske påstand om, at hans moralvidenskabelige undersøgelser fører til en normativ etik. Sandheden er i stedet, at han forudsætter den. (En illustration af dette almene problem findes i min artikel "Science of Moral and Moral Philosophy in Adam Smith's *Moral Sentiments*", *Danish Yearbook of Philosophy*, XII, 1976, s. 93-113).

Også forholdet mellem den normative etik og metaetikken har givet anledning til diskussion. Det var længe en alment accepteret opfattelse i den analytiske filosofi, at én ting var at bruge moralsproget, en anden var at analysere det. Formuleret som teser om forholdet mellem metaetik og normativ etik er dette blevet til en påstand om uafhængighed mellem de to områder på følgende måde.

Ifølge den *første* tese hævdes det, at metaetikken hverken implicerer eller forudsætter en specifik normativ doktrin, d.v.s. at den samme metaetiske position er forenelig med forskellige og endog modsatte normative etikker. Er det korrekt? I tesens første del hævdes det, at metaetikken ikke forudsætter nogen normativ etik, men faktisk viser det sig ofte, at en metaetikker – for overhovedet at kunne påbegynde sin analyse – nøjagtig som overfor moralvidenskabsmanden – må forudsætte, hvad der er "moral" og hvad der ikke er "moral", altså må forudsætte en normativ opfattelse. I tesens anden del hævdes det, at der ikke følger nogen normativ position ud fra en metaetisk opfattelse. Men faktisk viser det sig ofte, at en metaetiker ved f.eks. at formulere en teori om, hvori en begrundelse af et moralsk synspunkt består, derved også samtidigt opstiller et kriterium for "god" moralbegrundelse i modsætning til "dårlig" moralbegrundelse. Altså også her en normativ position.

Ifølge den *anden* tese om uafhængighed mellem metaetik og normativ etik hævdes det, at en normativ etik hverken implicerer eller forudsætter en specifik metaetisk opfattelse, d.v.s. at den samme normative etik er forenelig med forskellige og endog uforenelige metaetiske opfattelser. Og igen kan vi spørge, om denne tese er korrekt. Hvis vi ser på de klassiske normative etikere – fra Aristoteles til Kant – viser det sig, at de faktisk inkluderer krav til moraludsagnene om f.eks. at være formuleret under bestemte psykologiske betingelser eller om at kunne universaliseres, der normalt opfattes som dele af metaetiske beskrivelser. D.v.s. for mange normative etikere er metaetiske opfattelser en integreret del af deres normative etiske teori. (Disse sammenhænge blev allerede påpeget i 1960 af Alan Gewirth i to artikler, nemlig "Meta-Ethics and Normative Ethics", *Mind*, Vol. LXIX, (1960), s. 187-205, og "Positive 'Ethics' and Normative 'Science' ", *Philosophical Review*, Vol. 69, (1960), s. 311-330.)

Konklusionen på diskussionen om forholdet mellem moralvidenskab, den normative etik og metaetikken er altså, at der eksisterer en lang række indre forbindelser mellem de tre områder af en ganske kompliceret og vanskelig overskuelig karakter. Specielt bør det understreges, at ligesom den normative etik er den faktiske forudsætning for at drive moralvidenskab og metaetik, synes den normative etik også at rumme grundlæggende logiske betingelser for de to andre områder. At drive eksempelvis moralpsykologi uden at tage hensyn til dette forhold er næppe muligt.